

Huomioita Ähtärin nimestä

Ähtäristä on vuoden 1552 eräluettelossa käytetty eri merkintätapoja, joista eräät voivat tarkoittaa kauempana Ähtävänjoen varrella sijaitsevia paikkoja. Niinpä pirkkalalaisten erämaana on mainittu *Ähtämysjärvi* (*Etzämys siö*) ja lempääläisten *Ähtävänmaja* (*Etzään Maja*), joiden lisäksi myöhemmin vuodelta 1590 on merkintä lempääläisten toisestakin eräsijasta, nimeltä *Ätsiö* (*Etzio*).¹

Ähtäristä on vanhoissa asiakirjoissa mm. seuraavanlaisia merkintöjä: *Adzäydt*, *edzäyd* 1567, *Adzäydh* 1568, *Ädzäydt* 1569, *Ädzäyd* 1570, *Edzändh*, *Aedzaeyd*, *Adzäydt* 1571, *Adzäyo* 1572, *Ädzäy* 1573, *Adzäyöö* 1575, *Adzaeöod* 1580, *Atzäöö* 1581, *Ättzäöö* 1582, *Ädzäödh* 1584, *Edzöö*, *Edzör* 1585, *Edziöö*, *Edzöö* 1589, *Edziöö* 1592, *Edzöre* 1597, *Edzöre*, *Edzsöö* 1600, *Edzöre* 1604, *Edziö* 1608, *Edzärö* 1613, *Etzäro*, *Etzero* 1618, *Edzaro*, *Edzäro* 1622, *Etzarå*, *Etazare* 1626, *Edtzere*, *Edtzäre* 1629, *Edzaröö*, *Edzorinpähia* 1631, *Etzära*, *Etzora* 1633, *Etzere* 1636, *Etzäre* 1639, *Etzeri* 1641, *Etzärj* 1644, *Edzäri* 1645, *Etzere* Capell, *Etzeri* Byar, *Etzeri* Jerfwi, *Etzerisari* 1650, *Stoora Ettzeri* Träsket 1728, *Ätzäri* 1740, *Etzeri* 1751, *Etsäri*, *Etsärin* Selkä 1798, *Etsäro* 1799, *Etzeri* Sjö 1826, *Ähtärin* järvi 1883, *Ätsärin* järvi 1897 ja kirkonkirjoissa 1885 viimeisen kerran *Etseri*, 1886 ensimmäisen kerran *Ähtäri*.²

Ähtärin kylä ja Ähtärin pitäjä ovat saaneet nimensä järvestä, pitkästä Ähtäristä, josta myöhemmin — erotukseksi asutusta pitäjästä — on alettu käyttää epeksegeettistä genetiivimuotoa *Ähtärinjärvi*. Sen nimi on varmaan syntynyt paljon ennen kiinteän suomalaisasutuksen muodostumista 1500-luvulla, viimeistään eräkaudella, jolloin etelästä tulleet metsästäjät ja kalastajat käyttivät hyväkseen alueen luonnonantimia. Turun tuomiokirkon ns. mustassakirjassa on merkintä, että yläsatakuntalainen Pentti Paroinen (Bengt Baroinen) omisti 1440-luvulla kaksi »miehenmetsää» Ätsävällä (ij menzs skoga i *Esseweth*), ja alue — VÄINÖ VOIONMAAN käsityksen mukaan — on sijainnut Ähtärinjärven varrella.³ Onkin ilmeistä, että erämiesten Ähtäristä käyttämä nimitys on alkuaan ollut Pohjois-Satakunnan erämaissa tyypillinen *vesi-loppuinen Ätsävesi* (*Esseweth*), sillä vanhoissa ruotsinkielisissä asiakirjoissa

¹ MAUNO JOKIPII Vanhan Ruoveden historia I 108. — VÄINÖ VOIONMAA Hämläinen eräkausi 474—475. — Valtionarkisto (VA) 130^a: 3, 11, 2401b: 609.

² VA 2202: 71v, 2204: 44v, 2211: 69v, 2223: 69, 2234: 64v, 2247: 182v, 175v, 2243: 68, 2254: 71, 2263: 67v, 2284: 57, 2329: 71v, 2339: 65, 2346: 54v, 2365: 68v, 2373: 44, 71, 2400: 51, 121, 2421: 39, 2428: 54, 139v, 2436: 44, 118v, 2457: 151, 2486: 64, 2512: 34, 2539: 33, 35, 2550: 28, 61, 29v, 2566: 30, 32, 71, 72, 2576: 24, 66, 2597: 108, 7151: 123, 7191: 221, 7209: 63, 7222: 9, 7226: 10, 90, 7277: 323, 325, 329, 7348: 955, 962, 7416: 986. — VA nn 3: 353. — S. G. HERMELIN Charta öfwer Wasa Höfdingedöme 1798. — Asutt. paikk. luett. T & P 46, 47, 48 (VA). — Ähtärin kirkonkirj.jälj. (VA). — Kartta MH 14/2 D 4/1 (VA). — P. A. GADD Försök Til en Economisk Beskrifning Öfwer Satacunda HäradersNorra Del 9. — MARTTA HOKKANEN Ähtärin vesistönimet 216. Käsikirj. Nimiarkisto (NA), vanhat lähteet korjattuina ja täydennettyinä.

³ Mustakirja 587. — VOIONMAA mt. 160.

tavallisesti $\ddot{a} = e$, $ts = s$ ja loppuosa *weth* on todennäköisesti jääne jostakin yleisestä käytetystä paikallissijasta (esim. vedellä, vedelle), kuten KUSTAA VILKUNA on huomauttanut.⁴ Kyseinen nimimuoto onkin eräissä myöhemmissä eräluetteloidissa, esim. *aetze wedhell* 1589, 1590.⁵

Nimen edellä esiteltyjä vanhoja merkintöjä tulkittessamme joudumme monien probleemien eteen. Vilkunan mielestä kyseisissä nimissä kantasanaan *Ätsä* on liittynyt joukko tyypillisiä suomen kielen johtimia, jotka ilmaisevat kantasanain mainitseman ominaisuuden runsautta. Aineistosta hän on eritellyt johtimet *-ri* (*Ätsäri*), *-vä* (*Ätsävä*), *-mys* (*Ätsämys*) ja *-iö* (*Ätsiö*).⁶ Ajatus voi olla oikea, joskin muutamat nimivariantit ovat selitettävissä konkreettisemminkin.

Ensimmäinen vanhojen merkintöjen aiheuttama pulma on, miten ovat selitettävissä nimestä 1560–80-luvulla esiintyvät vanhimmat, *jđ*, *jđh*, *jđt*, *ödh* -johtimiset asut (viimeinen *jđt*-muoto 1571, *öd*-muoto 1584), joita Vilkuna ei ole ottanut huomioon luettelossaan. On tietenkin vain arvailua yhdistää ne Satakunnan nimistöissä tunnettuun *-ut*: *-uđe* (*-üt*: *-üđe*) tyyppiin, mistä mainittakoon esim. *Hauhut*: *Hauhuden*, *Vaskut*: *Vaskuden* 1500-luvulta, nyk. *Hauhuu*, *Hauhuunjärvi*, *Vaskuu*, *Vaskuunjärvi* Virroilta sekä Hämeenkyröstä *Järvyden* ja *Oivuden* -nimet, joiden vokaalivartalossa on sekä *ü* että tavallisesti *u(v)e*, *ü(v)e⁷*, mitä tietä olisi voinut kehittyä myös *Ätsäve* (> *Ätsävä*). Yhtä hypoteettista on nähdä niissä häviävän *Ätsäveden* -asun jo edellä mainittu jääne *-weth*, joka kieltä taitamattomien kirjurien käytössä olisi muuttunut (analogiseksi) *üt* -johtimeksi.

io, *iö*, *öö* ym. -tyyppi alkaa esiintyä asiakirjoissa 1570-luvun alussa (*Adzäijo* 1572, *Adzäijöö* 1575, *Atzäöö* 1582, *Edzöö* 1589, *Edziöö* 1592) ja loppuu v. 1608 (*Edziö*). Se edustanee edellä mainittua *Ätsiö* -nimeä ja lienee kehittynyt samaan tapaan kuin Hämeenkyrön *Järvydenmaa*, *Järvydennotko*, *Järvydenojansuu* (1792) *Järviö* -alkuisiksi.⁸ Ensimmäinen *r*-muoto ilmestyy v. 1585 (*Edzör*) ja on sitten vuodesta 1613 lähtien yksinomainen, joskin sen merkitsemistavat ovat moninaiset ilmeisesti nimen sekä ääntämis- että kirjoitusvaikeuksien vuoksi. Myöhemmin kirjoitusasu *Etseri* vakiintuu kylän ja pitäjän ruotsalaiseksi nimeksi.

Kielialueellamme on esimerkkejä siitä, että *ri*-johdin on voinut joissakin paikan nimissä syntyä *järvi*-sanasta, siis *Ätsäri* < *Ätsäjärvi*. K. B. WIKLUND on osoittanut eräissä lappalaisissa nimissä kehityksen *-jaure* 'järvi' > *-aure*, *-ure*, *-ere* ym., esim. *guossure* 'Kuusijärvi', *geädekure* 'Kivijärvi', *daunere* (Dunner), *gilvure* (Kilvejaure I. Kilver), ym.⁹ joihin liittyvät Suomen Lapin *Inari*, *Unari* jne. Itä-Karjalassa tuttujen *süvärvi*, *süünärvi* (Kiestinki), *porarvi* (Porajärvi), *seämärvi* (Säämäjärvi) nimien rinnalla on myös tyyppiä *hoabari* (Haapajärvi), *virgari* (Virkajärvi), *kodari* (Kotajärvi), *perttärvi* (Perttijärvi), *süväri* (Syväjärvi), jotka ovat Vieljärven alueelta. Keski-Vepsässä

⁴ HARRY STRENG Konsonanttityhtymä *ts* suomen kielessä. Suomi IV: 5 s. 29—31. — VILKUNA Ähtärin nimestä ja muinaisuudesta. Kyrönmaa VIII 1—2.

⁵ VA 2401a: 408, 2401b: 609.

⁶ VILKUNA mt. 4—5.

⁷ Vrt. PERTTI VIRTARANTA Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II 703.

⁸ VIRTARANTA mt. II 704.

⁹ Några jämtländska och norska sjönamn av lapskt ursprung 15—16 (Namn och bygd 1913).

se on yleinen, esim. *kanzar* (Kansajärvi), *kivar* (Kivijärvi), *kodar* (Kotajärvi), *pitkär* (Pitkäjärvi), *pühär* (Pyhäjärvi), *sambar* (Sambajärvi, jossa *samba* 'sammakko'), ym.¹⁰ Taipumusta »kulumiseen» on ollut myös eräissä Kaakkois-Hämeen nimissä, mistä EEVA LINDÉN on maininnut muodot *paistärvi*, *särkäarvi*, *sääskärvi*, *vehkärvi*, vieläpä taivutuksessa *vahrel*, *vahrelt*, *vahrelle*.¹¹ Ilmeisesti ryhmään kuuluu myös Saarijärven *Kalmari*(njärvi), mihin viittaavat sen laskujoen nimitys *Kalmujoki* ja siinä olevan kosken nimitys *Kalmukoski*.¹²

Edellä esitetyn oletuksen mukaan *Ähtävänjoen* (ruots. *Esse*) alkuperäismuoto olisi siis ollut *Ätsävedenjoki* (savolaismurteiden *ähtäväjoki*). Nimen vanhimmat merkinnät edustavat ääntämystä *Ässävä* tai *Ätsävä* (*äððävä*), esim. *Essuå* 1543, *Esseuö* 1546, *Essuö* 1548, *Essvö* 1549, *Eidzeffåå*, *Ädzeffuå*, *Edzeue*, *Esseve* 1556, *Eszeve* eng 1559, *Öfwer Esewe*, *Ytter Esewe* 1655, *Öfver-*, *Ytteresse* 1805.¹³ Poikkeavasta nimimuodosta *Eidzeffåå* (1556) RALF SAXÉN päätteli, että nimen määre on skand. *eid* (myöhemmin *ed*), joka merkitsee taivalta (siis Taivalvesi), ja myöhemmin nimen johtelun hyväksyi T. E. KARSTEN, joka myös *Ätsäri*-nimen (*Edzärö* 1592) eritteli osiin *ed* 'taival' + *saer* 'vesi' + *ö* 'saari'.¹⁴ *Ätsäri* ja *Ätsävä* nimet kuuluvat kuitenkin sekä etymologisesti että maantieteellisesti yhteen: onhan osoitettukin, että entisaikaan Ähtärinjärven (*Ätsjärven* tai *Ätsäveden*) vedet laskivat Ähtävänjokea (*Ätsävedenjokea*) pitkin Pohjanlahteen.¹⁵ Vanhan laajan *Ätsäveden* nimi syrjäytyi myöhemmin ahdasalaisemman *Ätsjärven* tieltä samaan tapaan kuin esim. Keuruveden syrjäytti Keurusselkä.¹⁶

Kun savolainen siirtoasutus 1500-luvun toisella puoliskolla valtasi Ätsäriin, se toi mukanaan todennäköisesti *ht*: *t*-edustuksen (tyypin *mehtä*: *metän*), mutta kohdatesaan alueella vaihtelemattoman *ðð*-kannan se mukautui siihen (siis *mehtä*: *mehtän*). Kansankielessä *ht*:llinen asu on siis vanha (vrt. myös *vehtisaari*, *pähtiniemi* Ähtärinjärvessä), mutta ruotsinkielisissä asiakirjoissa säilyi aina viime vuosisadalle vanha perinnäinen *ts*:llinen muoto (*Etseri*).¹⁷ Vanhat nimimerkinnät osoittavat poikkeuksetta, että kantasana on ollut *ätsä* (*äððä*), mihin viittaavat myös naapurimurteista tallennetut muodot, esim. Virroilla 1800-luvulla merkitty *Ättäri* ja Töysästä myöhemmin vast. muoto, joka jo on painettuna kartassa v. 1798 (*Etteri*) ja jossa on tapahtunut länsimurteiden tyypillinen *ts* > *tt*.¹⁸

¹⁰ Itä-Karjalan ja Vepsän paikannimikokoelmat (NA).

¹¹ EEVA LINDÉN Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I 176.

¹² Nimiarkiston kok. — Kehitys *Kalmari* < *Kalmajärvi* on todennäköisempi kuin aiemmin esittämäni hypoteesi, että kysymyksessä olisi sn. *Kalmari* 'kalmarilainen' (NISSILÄ Tampere-nimestä. Vir. 1959 s. 201, viite).

¹³ T. E. KARSTEN Österbottniska ortnamn I 98. — Gustaf den Förstes Registratur XXIX 278.

¹⁴ KARSTEN Svensk bygd i Österbotten I 147—150. — Ks. myös RALF SAXÉN Finländska vattendragsnamn 121 ja Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen X, 3 s. 84.

¹⁵ VILKUNA mt. 7—15.

¹⁶ JUSSI RAINIO Keurusselän ja vanhan Keuruun nimestä. Vir. 1951 s. 130.

¹⁷ MARTTI RAPOLA Johdatus suomen murteisiin. Tietolipas 4 s. 30. — Vrt. myös WALLIN (VOJONMAA) Suomalaiset kuntain nimet. Fennia 14, 4 s. 54. — MARTTA HOKKANEN mt. — Ähtärin paikannimikokoelma (NA).

¹⁸ Sanakirjasäätiön kokoelmat. — HERMELIN Charta öfver Wasa Höfdingedöme 1798. — VIRTARANTA mt. I 213—215.

Pohjoisempiana ns. Vetelin saarekkeella kuten muualla Pohjanmaalla vallitsi myös vaihtelematon *θθ*-kanta savolaisten saapuessa ja katkaistessa yhteydet Lapuanjokivarren eteläpohjalaisiin. Tällä saarekkeella asunut ruotsalaisväestö korvasi oudon *θθ*-äänteen *ss*:llä, joten tapahtui kehitys *ätsävä* > *äθθävä* > *ässävä*, mistä on peräisin ruotsalaisalueen pitäjännimi *Esse*. Nykyinen suomalainen muoto *Ähtävä* on omaksuttu luultavasti Evijärven puoleisten naapurien savolaismurteesta.¹⁹

Paitsi edellä mainittua skand. selitystä on nimeä yritetty tulkita myös suomen pohjalta. VOIONMAA liitti *ätsän etsiä*-verbiin, J. J. MIKKOLA on verrannut nimeä lapin verbiin *aecce* 'rakastaa', joka paikannimen aiheena on kuitenkin liian abstraktinen, sekä Lönnrotin sanakirjan mainitsemaan adjektiiviin *etsällinen* 'kauhea', jota ei ole Sanakirjasäätiön suurissa kokoelmissa, ja viimeksi HEIKKI OJANSUU yhdisti *ätsän* viron sanaan *ätse, ätses* (*äätse, äätsets*), joka merkitsee kukkaa ja kukkimista, esim. *vesi-äätse* 'rentukka', *külmaätse* 'valkovuokko'. Merkitykseltään sana voi sopia vesistö-nimeksi, mutta äänteellisesti vaikeammin, sillä *ätse, äätse* on saarenmaalainen murremuoto, jonka rinnalla Etelä-Virossa on *hätse*, mikä edellyttää suomessa *h*-alkuista sanaa.²⁰ Suomessa tuntemattoman, virolaisen lainan esiintyminen Keski- ja Pohjois-Suomen nimistössä tuntuu muutenkin oudoksuttavalta.

Ätsä-nimeä edustavat Ähtärissä *Ähtärinranta* l. *Ähtäri* (kylä), *Ähtärinjärvi*, *-salmi*, Saarijärven Mahlunjärvellä *Ähtävä*, *Ähtävänlahti*, *-saari* (talo, lahti, saari), *Ätsärijoki*, Kitisen lisäjoki Sodankylässä, *ätt'elambi* ~ *ätt'älambi* Itä-Karjalassa Porajärven Kuutamalahdessa, mahdollisesti *Ähtösaari* Kaavin Retusessa, *Ättiönlahti*, *-niemi*, murt. *ättiöllahti*, *ättiönniämi*, *Ehtiö* 1793, *Ähtiönniemi* 1800-luvulla, niitty- ja peltoalue Ruovedellä sekä VÄINÖ VOIONMAAN mainitsema *Etsänaidanlächdenjochto* 1696 Eräjärveltä.²¹ Nykyisin tunnetun sana-aineiston avulla *ätsä*-termi ei ole selvitettävissä, mutta paikannimistö tarjoaa kaksi lähtökohtaa, jotka voivat vastaisuudessa johtaa nimen etymologioimiseen: Sodankylän Ätsärijoki viittaa lappalaiseen nimistöön²², Eräjärveltä mainittu epävarma esimerkki mahdollisesti satakuntalaiseen aineistoon, jota on paljon kyseisten vanhojen eräalueiden nimistössä.

¹⁹ MIKKOLA Paikannimien alalta. Vir. 1945 s. 203. — KETTUNEN Suomen murteet III 23. — RAPOLA mt. 30—31.

²⁰ WALLIN (VOIONMAA) mt. 54. — MIKKOLA Vir. 1945 s. 203. — OJANSUU Suomalaisista paikannimitutkimusta I 248—249. — WIEDEMANN Estnisch-deutsches Wörterbuch. — VILKUNA mt.

²¹ Ruoveden ja Saarijärven paikannimikokoelmat (NA). — Itä-Karjalan paikannimikokoelma (NA). — Ruoveden paikannimikokoelma (NA). — Lönnbohmin kokoelma (NA). — VILKUNA mt. 5. — VOIONMAA Etelä-Pohjanmaan suomalaisen asutuksen alkuperästä. Hist. Ark. XLII 207. — Maanjako-oikeuden tuomiokirja 49 s. 381v (VA).

²² *Ätsä*-termin leviämialue ja etenkin sodankyläläinen paikannimi *Ätsärijoki* näyttävät viittaavan nimiryhmän lappalaisperäisyyteen. E. LAGERCRANTZIN yst. ilmoituksen mukaan nimi olisi yhdistettävissä lapin verbiin *aHciet* ym. 'steigen, fluten (Gezeitenwasser)', josta Varangerin merilapissa on muoto *eHiceHt* (Lappischer Wortschatz I 2). Kysymyksessä olisi siis 'tulviva järvi', joka varmaan on ollut luonteenomainen piirre pitkälle Ätsäriille niihin aikoihin, jolloin maan kohoamisen johdosta vesiyhteys Pohjanlahteen alkoi katketa. Ähtärinjärven lähistössä on myös *Ouluvesi*, jonka lapinkielinen määre merkitsee juuri tulvavettä. Edellä esitettyä olettamusta ei ole kuitenkaan pidetty oikeana (esim. T. I. ITRONEN on huomauttanut tämän kirjoittajalle sen äänteellisistä vaikeuksista, joskin toisaalta on otettava huomioon, että nimistön kehityksessä »poikkeuksettomat» äännelait eivät aina pidä paikkaansa).

Remarques à propos du nom d'Ähtäri

par VIILJO NISSLÄ

Les attestations du nom d'Ähtäri dans les anciens documents présentent de nombreux problèmes difficiles. C'est ainsi que par ex. les affixes *-jt* et *-iö* (comme *edzäyd*, 1567, *Edziöö* 1589) ne peuvent être expliqués d'une manière entièrement concluante avec l'aide des matériaux dont nous disposons, quoiqu'il soit possible de formuler des hypothèses pour ce qui est de leur origine. La première forme en *r* (*Edzör*) apparaît dans les documents en 1585, et, depuis 1613, elle est la seule attestée. Dans le domaine linguistique du finnois de la Baltique et du lapon, le suffixe *-ri* de certains noms de lieu peut avoir pour origine le mot *järvi*, 'lac'; on aurait donc *Ätsäri* < *Ätsäjärvi*. Le nom d'*Ähtävä* (*Ähtävänjoki*, 'rivière d'Ä.') se rattache à celui-ci aussi bien pour ce qui est de l'étymologie que de la géographie; tenant compte des anciennes attestations, l'origine de ce dernier nom pourrait être *Ätsävedenjoki*. — Lorsque, dans la deuxième

moitié du 16e siècle, Ätsäri fut colonisé par des habitants venus de la province de Savo, ceux-ci apportèrent probablement avec eux le type de corrélation phonétique *ht: t* (type *mehtä: metän*), mais, trouvant dans la région un type original sans variation avec *ðθ*, ils s'y conformèrent (résultat: *mehtä: mehtän*). La forme en *ht* est donc d'origine ancienne dans la langue populaire, quoique la forme traditionnelle en *ts* se maintint dans les documents jusqu'au siècle dernier. On a proposé bien des étymologies pour le mot-racine *ätsä*, mais aucune n'en est satisfaisante. L'aire d'extension septentrionale du nom, et surtout la rivière *Ätsärijoki* à Sodankylä, qui se jette dans le Kitinen, semblent indiquer une origine laponne, quoiqu'on n'ait jusqu'à nouvel avis pas encore trouvé en lapon de substantif qui conviendrait comme étymon aux toponymes du groupe *ätsä*.